

ка. Натомість окремим пунктом кредитного договору сторони погодили, що обов'язки позичальника за згодою банку можуть бути виконані іншою особою.

Також судами не було встановлено фактичних обставин стосовно того, що оспорюваний

договір не спрямований на реальне настання правових наслідків, обумовлених ним.

За таких обставин обґрунтованими є висновки про відсутність правових підстав для визнання оспорюваного договору поруки недійсним.

ПРО РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРІВ ПОРУКИ ТА ІПОТЕКИ

Підприємство (позивач) звернулося до господарського суду з позовом до Банку (відповідач) про розірвання договору поруки та розірвання договору іпотеки, укладених між Банком та Підприємством (поручитель, іпотекодавець). Третіми особами, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, на стороні відповідача є Нотаріус (третя особа-1) та Фізична особа (позичальник за кредитним договором, третя особа-2).

В обґрунтування позову позивач зазначив, що відповідач без згоди позивача збільшив відсоткову ставку за кредитним договором, на забезпечення виконання якого було укладено спірні договори, внаслідок чого збільшився обсяг його відповідальності, що суперечить положенням статей 559, 651 Цивільного кодексу України.

Так, свої позовні вимоги в частині підстав розірвання договору поруки позивач обґрунтував тим, що Банк без згоди позивача, який є поручителем за кредитним договором, збільшив процентну ставку за користування кредитом, що призвело до збільшення зобов'язань позивача за договором поруки та до істотного порушення вимоги ч. 1 ст. 559 ЦК України. Позивач послався на ч. 2 ст. 651 ЦК України як на підставу для розірвання договору поруки на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.

Щодо підстав розірвання договору іпотеки позивач зазначив, що відповідно до ч. 2 ст. 604 ЦК України зобов'язання припиняються за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами (новація). Позивач вважає, що при укладенні додаткового договору сторони узгодили заміну пер-

вісного зобов'язання іншим зобов'язанням, встановивши інший розмір відсотків за користування кредитом, що є підставою для припинення додаткових зобов'язань, пов'язаних з первісним зобов'язанням. Позивач вважає, що в цьому випадку має бути саме припинення зобов'язань, а не внесення змін до договору, що спричиняє необхідність застосування наслідків, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про іпотеку», оскільки в силу цієї статті іпотека припиняється у разі припинення основного зобов'язання, та ч. 1 ст. 559 ЦК України, згідно з якою порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання.

Позивач також послався на те, що укладений договір іпотеки у розумінні ст. 1 Закону України «Про іпотеку» є, власне, договором майнової поруки, тому до таких правовідносин слід застосовувати норми параграфу «Порука» Цивільного кодексу України.

Як встановлено господарськими судами попередніх інстанцій, між Банком (відповідачем) та Фізичною особою (позичальником, третьою особою-2) був укладений кредитний договір, відповідно до умов якого встановлена процедура та умови надання банком у майбутньому кредитів у рамках траншевої кредитної лінії в національній валюті України або в іноземних валютах в межах загальної суми 180000 доларів США за офіційним курсом Національного банку України на дату укладення кожної додаткової угоди до цього договору про надання кредиту, що є його невід'ємною частиною.

Також згідно з умовами кредитного договору кредитні зобов'язання банку та зобов'язання позичальника щодо повернення кредитів, сплати процентів, а також інші права та обов'язки сторін, передбачені цим догово-

ром, виникають з моменту укладення сторонами додаткових угод до цього договору про надання кредитів, що є його невід'ємними частинами в межах суми кредитів, передбачених такими додатковими угодами.

З метою забезпечення виконання зобов'язань, визначених кредитним договором, між Банком (відповідачем) та Підприємством (поручителем, позивачем) був укладений договір поруки, відповідно до умов якого поручитель узяв зобов'язання солідарно відповідати перед банком у повному обсязі за своєчасне та повне виконання зобов'язань Фізичною особою (позичальником) за кредитним договором.

Поручитель засвідчив, що він ознайомлений та згодний з істотними умовами кредитного договору та бере зобов'язання відповідати перед банком у тому самому обсязі, на тих самих умовах та в ті самі строки, що і боржник.

Крім того, з метою забезпечення виконання зобов'язань, визначених кредитним договором, між Банком (відповідачем) та Підприємством (іпотекодавцем, позивачем) був укладений іпотечний договір, посвідчений Приватним нотаріусом (Третя особа-1), відповідно до умов якого, для забезпечення виконання зобов'язань Фізичної особи (позичальника) перед іпотекодержателем (банком) за кредитним договором іпотекодавець надає іпотекодержателю в іпотеку майно, а саме: земельну ділянку та нерухоме майно.

У подальшому між Банком та Фізичною особою (позичальником) була укладена додаткова угода до кредитного договору, згідно з умовами якої банк надав позичальнику кредит у сумі 180000,00 доларів США, що на дату укладення додаткової угоди складало еквівалент 909000,00 гривень за офіційним курсом Національного банку України (100 доларів США дорівнюють 505,00 грн). Процентна ставка за кредитом дорівнює 13% річних.

Пізніше між Банком та Фізичною особою (позичальником) був укладений додатковий договір № 1 до додаткової угоди до кредитного договору, відповідно до умов якого процентну ставку за кредитом збільшено до 14,5% річних.

Отже, предметом спору є вимоги позивача розірвати договір поруки та іпотечний договір; зобов'язати приватного нотаріуса виключити з державного реєстру іпотек запис про обтяження іпотекою майна, яке є предметом іпотечного договору; зобов'язати приватного нотаріуса виключити з Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна записи про заборону на нерухоме майно, яке є предметом договору іпотеки.

Рішенням місцевого господарського суду, залишеним без змін постановою апеляційного господарського суду, в задоволенні позовних вимог відмовлено повністю.

Відмовляючи в позові про припинення господарських правовідносин за іпотечним договором, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й суд апеляційної інстанції, виходив з того, що, по-перше: порука та застава відповідно до ст. 546 ЦК України є окремими самостійними способами забезпечення зобов'язання, а тому застосування до договору іпотеки положень ст. 559 ЦК України, якою визначені спеціальні підстави припинення поруки, є безпідставним; по-друге, позивачем не доведено в установленому законом порядку підстав, визначених ч. 1 ст. 559 та ч. 2 ст. 651 ЦК України, в порядку яких заявлена вимога про розірвання договору поруки.

Позивач, не погоджуючись із прийнятими у справі судовими рішеннями, звернувся з касаційною скаргою до Вищого господарського суду України, в якій просив рішення та постанову, прийняті у справі, скасувати та прийняти нове рішення, яким позовні вимоги задовольнити; підстави касаційної скарги обґрунтовуються порушенням судами попередніх інстанцій норм матеріального та процесуального права.

Колегія суддів, обговоривши доводи касаційної скарги, проаналізувавши на підставі фактичних обставин справи застосування норм матеріального та процесуального права при ухваленні оскаржуваних судових актів, дійшла висновків про відсутність правових підстав для задоволення касаційної скарги виходячи з такого.

Стосовно позовної вимоги про розірвання

іпотечного договору Вищий господарський суд України зазначив, що з урахуванням приписів ч. 1 ст. 575 ЦК України та ст. 1 Закону України «Про іпотеку» правова природа іпотеки полягає у забезпеченні можливості кредитора у разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення саме за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника.

Водночас відповідно до ст. 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку; поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржника; порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі; поручителем може бути одна особа або декілька осіб.

З огляду на приписи зазначених вище норм та відповідно до положень ст. 546 Цивільного кодексу України порука та застава є окремими самостійними способами забезпечення зобов'язання, а відтак обґрунтування позивачем підстав для розірвання договору іпотеки з посиланням на ст. 559 ЦК України, якою визначені підстави припинення саме договору поруки, є безпідставним, оскільки договір іпотеки є різновидом договору застави та окремим засобом забезпечення зобов'язання.

Крім того, статтю 17 Закону України «Про іпотеку» визначені підстави, за наявності яких припиняється іпотека, натомість позивачем не наведено підстав, як конкретно визначених зазначеною нормою, так і інших підстав, передбачених цим Законом для розірвання спірного договору іпотеки; більш того, цією нормою унормовані підстави для припинення іпотеки, а не для розірвання договору іпотеки в судовому порядку.

Стосовно позовної вимоги про розірвання договору поруки, обґрунтованої ч. 1 ст. 559 та ч. 2 ст. 651 ЦК України, Вищий господарський суд України зазначив, що підставою для розірвання договору поруки позивач називає укладення Відповідачем та Третьою особою-2 додаткового договору до кредитного договору, яким, зокрема, збільшився розмір процентної ставки до 14,5% річних.

Водночас ч. 2 ст. 651 ЦК України унормовано, що підставою для розірвання договору у судовому порядку є істотне порушення другою стороною саме його умов, а не будь-яких інших зобов'язань (договорів); уявлення ж позивача про порушення умов основного зобов'язання (кредитного договору) не є підставою для розірвання у судовому порядку на основі вказаної норми зобов'язання, яким було забезпечено основне зобов'язання і про порушення умов якого (забезпечувального зобов'язання) іншою стороною позивачем не зазначається.

Крім того, правова можливість задоволення на підставі зазначеної норми позовної вимоги про розірвання договору пов'язується не тільки з істотним порушенням другою стороною умов договору, а й із наявністю шкоди, завданої цим порушенням другою стороною договору; в цьому випадку немає будь-яких відомостей щодо завдання позивачеві такої шкоди.

До того ж висновки щодо відсутності порушень з боку Відповідача та Третьої особи при укладенні додаткової угоди та додаткового договору в частині зміни розміру процентної ставки за користування кредитом правомірно ґрунтуються як на умовах кредитного договору та договору поруки (щодо установлення процентних ставок за користування кредитом у майбутньому в додаткових угодах до кредитного договору), так і на приписах ч. 1 ст. 559 ЦК України, якими унормовані підстави припинення поруки.

Крім того, з урахуванням приписів ст. 604 ЦК України новація – це угода сторін про те, що первісне зобов'язання припиняється, а між його учасниками виникає нове зобов'язальне правовідношення. Як правило, воно відрізняється від попереднього своїм змістом. Для того, щоб новація відбулася, сторони повинні обумовити у своїй угоді припинення зобов'язання, що діяло, і заміну його новим зобов'язанням. Оскільки нове зобов'язання скасовує старе, то новація припиняє всі додаткові зобов'язання, що забезпечують виконання колишнього зобов'язання, якщо сторони не обумовили, що ті продовжують свою дію. Однак якщо має місце не новація,

а проста заміна якоїсь умови договору, то додаткові зобов'язання свою дію зберігають.

Отже, зміна розміру процентної ставки з 13% річних на 14,5% річних за кредитним договором, укладеним між Відповідачем та Третьою особою-2 у справі, не є новацією, адже між сторонами кредитного договору продовжують існувати кредитні відносини (характер прав і обов'язків учасників, а також порядок виконання залишився незмінним), а є лише зміною певної умови договору, чим спростовується протилежний висновок скаржника про те, що із новацією (зміною процентної ставки з 13% на 14,5%) припинилися й забезпечувальні зобов'язання: оспорювані договори поруки та іпотеки.

За таких обставин цілком правомірним є висновок про відсутність правових підстав для задоволення заявленого позову про розірвання оспорюваних договорів поруки та іпотеки.

* * *

Відповідно до ч. 1 ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком.

Відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК України порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Тобто закон пов'язує припинення договору поруки із зміною основного зобов'язання за відсутності згоди поручителя на таку зміну та за умови збільшення обсягу відповідальності поручителя, а не із зміною будь-яких умов основного зобов'язання.

Приписи ст. 19 Закону України «Про іпотеку» зобов'язують здійснювати державну реєстрацію змін до договору іпотеки у разі збільшення основного зобов'язання або процентів за основним зобов'язанням, крім випадків, коли таке збільшення безпосередньо передбачено у договорі іпотеки.

Приписами ч. 1 ст. 553 ЦК України передбачено, що за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

Згідно з ч. 2 ст. 553 ЦК України порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі.

Іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи (ч. 1 ст. 575 ЦК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 583 ЦК України заставодавцем може бути боржник або третя особа (майновий поручитель).

Зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом (ч. 1 ст. 598 ЦК України).

Відповідно до ст. 593 ЦК України право застави припиняється у разі: 1) припинення зобов'язання, забезпеченого заставою; 2) втрати предмета застави, якщо заставодавець не змінив предмет застави; 3) реалізації предмета застави; 4) набуття заставодержателем права власності на предмет застави.

Іпотека як один із видів застави регулюється, зокрема, ЦК України, Законом України «Про іпотеку», норми якого є спеціальними щодо норм, встановлених ЦК України.

Статтею 17 Закону України «Про іпотеку» визначено, що іпотека припиняється у разі: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її (якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється); з інших підстав, передбачених цим Законом.

Таким чином, застава, різновидом якої є іпотека, і порука є різними видами забезпечення виконання зобов'язань, тому підстави їх припинення регулюються різними нормами.

Підстави припинення іпотеки, як зазначено вище, врегульовано ст. 593 ЦК України, ст. 17 Закону України «Про іпотеку», а підстави припинення поруки – ст. 559 ЦК України.

Слід зазначити, що використання у слово-сполученні «майновий поручитель» терміна «поручитель» не означає поширення на заставні правовідносини норм, які регулюють поруку (статті 553–559 ЦК України).

Відповідно до ст. 604 ЦК України зобов'язання припиняється за домовленістю сторін. Зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами (новація). Новація не допускається щодо зобов'язань про відшкодування шкоди, завдані каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, про сплату аліментів та в інших випадках, встановлених законом. Новація припиняє додаткові зобов'язання, пов'язані з первісним зобов'язанням, якщо інше не встановлено договором.

Відповідно до ст. 651 ЦК України зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої ним шкоди інша сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Поряд із цим ст. 652 ЦК України передбачено, що у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність до обставин, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а з підстав, встановлених частиною четвертою

цієї статті, – змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно таких умов: 1) у момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися; 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору; 4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона (ч. 2 ст. 652 Цивільного кодексу України).

Таким чином, виходячи зі змісту статей 651, 652 ЦК України збільшення процентної ставки без згоди позивача, як іпотекодавця та поручителя, внаслідок чого збільшився розмір відповідальності останнього, не є підставою для розірвання договорів поруки та іпотеки.

Крім того, правова природа іпотеки полягає у забезпеченні можливості кредитора у разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого іпотекою, одержати задоволення за рахунок переданого в іпотеку нерухомого майна переважно перед іншими кредиторами боржника. На відносини майнової поруки норми статті 559 ЦК України щодо припинення поруки не поширюються, оскільки іпотека за правовою природою є заставою та регулюється нормами параграфу 6 (статті 572–593) глави 49 ЦК України та спеціальним законом. Статтями 17, 18, 19 цього Закону встановлено підстави припинення іпотеки, істотні умови договору іпотеки і внесення змін і доповнень до іпотечного договору.

З урахуванням викладеного можна дійти висновку, що правових підстав для застосування ст. 559 ЦК України до оспорюваного договору іпотеки та припинення останнього за ст. 17 Закону України «Про іпотеку» немає.